

Lenka Karfíková
DUŠE, PROZŘETELNOST
A SVOBODA PODLE
ORIGENA

Praha (Vyšehrad) 2018, 215 str.

Patristická epocha zůstává bohatým zdrojem lidského myšlení, jež nelze postihnout jediným lidským životem. Nejedná se v žádném případě o monolitickou kulturu. Nalezneme zde množství hlasů, které vzájemně souznějí, přitakají si, ale které si také v lecčem odporují a zní disonantně, a to nejen pokud jde o jednotlivé autory, ale i v rámci díla jednoho autora. Touha mnoha církevních otců a spisovatelů poznávat to, co překračuje svět smyslové zkušenosti, a porozumět i těm nejhlubším skutečnostem, je podivuhodná. Toto jejich hledání pravdy přitom často nenese, jak se obecně má za to, rysy náboženského dogmatismu, ale představuje existenciální hledání myšlenkových pozic, a to navíc v době, kdy postoje církve a křesťanský pohled na jednotlivé skutečnosti dosud nebyly zcela jasně a autoritativně vymezeny. To platí zvláště u způsobem také o klíčové postavě recenzované knihy, alexandrijském (a později césarijském) theologovi, exegetovi a filosofu Origenovi.¹ Ten je považo-

ván za prvního systematického teologa, jenž především ve svém spise *περὶ ἀρχῶν* (*De principiis*, O principech) prozkoumal otázky, na něž křesťanská tradice nedávala jasnou odpověď. Jeho hledání jde vědomě za hranice církevní nauky (*regula fidei*) – Origenes přitom své myšlenky nepředkládá kategoricky, nýbrž s „bázní a opatrností“ vlastní provizornímu charakteru samotného hledání pravdy.² Právě takové otázky dominují knize Lenky Karfíkové věnující se problematice „duše, prozřetelnosti a svobody podle Origena“.

Autorka, kterou čtenářům tohoto časopisu není třeba představovat, v předmluvě ohlašuje, že „studie shromážděné v této knize se obrací právě k těm stránkám Origenova díla, které bývají pokládány za nejspornější, totiž k jeho představám o původu duše, jejím příchodu do pozemského těla a jejím eschatologickém údělu“ (13–14).³ Autorčiným cílem však není „Origena rehabilitovat“, neboť je přesvědčena, že tento „mimořádný učenec a odvážný myslitel, který stál u zrodu teologie jako oboru, žádnou rehabilitaci nepotřebuje“ (14). Vzhledem k tomu, že Origenovo zkoumání stojí za hranicemi *regula fidei* jeho doby, s ní nelze než souhlasit.

Protože Origenova osoba představuje společný jmenovatel většiny filosofických, biblickoexegetických

¹ V textu se pro přehlednost přidržím autorčina úzu přepisu jmen antických autorů bez označení kvantitivy.

² Srv. Origenes, *De princ.* II,4 a 7.

³ Čísla v závorce odkazují k paginaci recenzované knihy.

a theologických problémů spojených s patristikou, origenovská pojednání umožňují také hlubší porozumění širšímu celku patristické epochy. Tomu napomáhá i fakt, že téměř celou recenzovanou knihou Origena provází některý souputník – třikrát Augustin, jedenkrát Marius Victorinus a Boëthius. V syntonii i napětí s těmito autory někdy až kontrastně vyniká originalita Origenova myšlení; čtenář může snadno odhalit společné body v určité nauce, případně její vývoj, jakkoli autorka vědomě a zcela pochopitelně otázku přímé origenovské inspirace pozdějších latinských autorů pomíjí (18). Rozsáhlý rejstřík antických autorů a děl přitom při bližším zkoumání odhalí celou plejádu dalších křesťanských i klasických autorů, s nimiž je veden dialog. Právě do zázemí antického myšlení je celá kniha velmi pevně zasazena a tento faktor představuje jednu z nejsilnějších stránek celého svazku.

Po stručném úvodu poskytujícím zásadní informace týkající se identity Origenovy osoby a jeho díla (11–21) předkládá autorka šest studií vzniklých při různých příležitostech. Nejedná se však o pouhý *mélange* či reedici dřívějších statí. Jednotlivé texty tvoří poměrně kompaktní celek, spojený autorčiným zájmem o křesťanskou recepci platonismu a pokusy autorů třetího až šestého století formulovat křesťanskou nauku na pozadí platónské filosofie (18).

V souladu s tím autorka představuje Origenovo dílo jako „pozoruhodný pokus o christianizaci platonismu“, za níž tento církevní spisovatel sklídl kritiku jak od křesťanů, tak nekřesťanských filosofů (14). Témata, jichž se svazek dotýká, pak lze soustředit do dvou ohnisek, jež touží poznat Augustin ve svých *Soliloquiích*, totiž „znát Boha a duši“.⁴

První čtyři statě se drží spíše druhého z pólů, totiž skutečností týkajících se duše. Soubor otevírá studie *Přirozenost završená vůlí. Origenes a Augustin*, věnující se (nejen) v patristice fundamentální otázce svobodné volby rozumových bytostí, a to tváří v tvář gnostickému učení i – v Augustinově případě – pelagiánské kontroverzi (23–46). Zde vyniká jak autorčina erudice v oblasti starověké filosofie, tak znalost vývoje Augustinova myšlení v otázce milosti, jíž se v minulosti věnovala.⁵ Karfíková zřetelně ukazuje, jakým způsobem jsou podle Origena rozumové bytosti schopny rozhodovat o svém ontologickém postavení po celou dobu trvání světa, kdežto v Augustinově případě dochází ke značnému vývoji vzhledem ke sporu ohledně nauky o milosti. Augustin zůstává rozhodným obhájcem svobodného rozhodování rozumových bytostí, avšak současně vyjevuje pesimismus tváří v tvář síle porušení lidské přirozenosti a schopnosti jednat skutečně svobodně, zůstává-li člověk „otrokem hříchu“.⁶

4 Augustin, *Solil.* 1.7: *deum et animam scire cupio*.

5 Viz především L. Karfíková, *Milost a vůle podle Augustina*, Praha 2006, dostupná i mezinárodním publiku pod názvem *Grace and Will according to Augustine*, Leiden 2012.

6 Srv. např. Augustin, *Enchir.* IX,30.

Srovnání obou gigantů křesťanského starověku obsahuje i následující, nejdělsí ze studií věnovaná preexistenci duše, která si velmi vhodným způsobem bere za základ Origenův a Augustinův výklad Ř 9,10–13 o vyvolení, resp. zavržení Jákoeba a Ezaua (47–88). Oba autoři využívají verše pro úvahu o preexistenci duší, avšak oba tento verš ve spojitosti s uvedenou tematikou opouštějí: Origenes směrem k alegorickému výkladu, Augustin pak zpochybněním samotné hypotézy o preexistenci duše. Na argumentaci stran preexistence navazuje i další část věnovaná sestupu duše do těla, která porovnává tento koncept u Origena a Maria Victorina (89–108). Osou tohoto příspěvku je opět biblický verš, tentokrát je to však Ef 1,4 hovořící o vyvolení svatých před stvořením světa. Hlasu se však zároveň dostává Plotinovým úvahám v *Enneadách*, což dává vyniknout jak Origenově vyobrazení mravní spravedlnosti Boha a kosmu, tak Victorinově přesvědčení o hodnotě stvořeného světa (107).

Čtvrtá ze studií se opět vrací k tematice svobody, a to v jejím vztahu k osudu a prozřetelnosti, kde se účastníky dialogu napříč stoletími stávají Origenes a Boëthius (109–130). Oba autory spojuje „důraz na svobodnou povahu lidských rozhodnutí“, neurčovaných osudem ani Boží prozřetelností, jakkoli každý z autorů chápe prozřetelnost odlišně. Origenes chápe výraz $\pi\rho\acute{o}\nu\omicron\iota\alpha$ způsobem, který nesmírně ovlivnil východní křesťanskou tradici: spíše než jako „samotnou Boží mysl v její neproměnnosti“ ho chápe jako „Boží pořádkání světa do harmonického celku“, které nejenže „sleduje volby rozumových bytostí“, ale je jimi

dokonce „určováno“. Oproti tomu pro Boëthia je podobná představa nepřijatelná, neboť by implikovala, že se Boží mysl a prozřetelnost stanou závislými na světě (128).

Poslední dvě studie pak přecházejí od témat spíše filosofických k theologickým, jakkoli u patristických autorů nelze filosofický a theologický rozměr uvažování zcela oddělovat. První z nich se věnuje navýsost christologickému tématu, totiž Kristově božství a lidství podle Origena (131–148). Origenova christologie vychází z dvojí Kristovy přirozenosti, kdy lidskou i božskou přirozenost spojuje jeho lidská duše, doceňuje význam skutečnosti Kristova lidského těla, neboť pouze v něm „mohl božský Logos přijít k lidem a dát se jim ve svém božství poznat“, a nakonec se díky smrti tohoto lidského těla na kříži mohl stát „všem vším“ (148; srv. *IK* 9,22). Tato koncepce sehrála fundamentální úlohu ve vývoji přednicejské theologie ve třetím století a ovlivnila dramatickou theologickou debatu věnovanou právě christologii a trinitologii v průběhu čtvrtého až sedmého století od polemiky s Ariem až po kritiku monotheistické koncepce Maxima Vyznavače.

Poslední kapitola knihy se pak věnuje „posledním věcem“, totiž Origenově a Augustinově eschatologickému pohledu na otázku vzkříšení těla a obnovy všeho (149–178). V případě Origena a jeho nauky o $\acute{\alpha}\lambda\omicron\mu\alpha\tau\acute{\alpha}\sigma\tau\alpha\iota\varsigma$ čili „znovupovstání“ se navíc jedná o velice sporný přístup, který v dalším století ovlivnil Origenovu recepci ve východní i západní theologii, která byla pošramocena odsouzením origenismu na konci čtvrtého století a poté

Justinianem a Druhým konstantinopolským koncilem (553). Zásadnějším prvkem Origenovy nauky však zůstává vzkříšení těla, které je chápáno jako vzkříšení „téhož těla, v němž duše strávila svůj pozemský život, jen proměněného ve své kvalitě v „tělo duchovní““ a jako návrat k původní jednotě všeho (167). Kapitola přitom kruhovitým pohybem knihu uzavírá, neboť se opět dotýká otázky lidské svobody a Boží milosti a nechává promlouvat stejné dva autory, Origena a Augustina. Stejně jako v první kapitole i zde autorka neskrývá své sympatie pro Origenův způsob uvažování, kdy shledává Augustinovu eschatologii „poněkud chmurnou“ především kvůli věčnému trestu určenému zavrženým za časné skutky (177). Neopomíjí přitom styčné body obou koncepcí vycházejících z týchž biblických textů.

Svazku nechybí rozsáhlá bibliografie, résumé, zmíněný biblický rejstřík a rejstřík antických a moderních autorů a děl, který práci s knihou značně ulehčuje. Po ediční stránce je text připraven velice dobře, byť není zcela prost drobných překlepů v latinských i českých textech – tomu se však v dnešní době vyhne málokterá kniha. Mnohem důležitější je přínos a užitečnost (*utilitas* nebo *ὠφέλεια*) tohoto počínu, a to zejména pro českou odbornou veřejnost. Autorčino bádání i působení je aktivně zapojeno do dění v rámci mezinárodní patristické pospolitosti a soubor statí dříve přednesených na mezinárodních konferencích představuje značné obohacení odborné literatury ke stěžejnímu

patristickému tématu i autorovi, navíc v úzké komunikaci s celým antickým myšlením. Metoda, držící se velmi striktně antických textů a sledující nit uvažování jednotlivých postav na základě pečlivě vybraných spojitostí ať na úrovni lexikologické, tak především za pomoci biblických referencí, je velice přínosná. Čtenář se tak v představovaných tématech může dobře zorientovat a zároveň čerpat z velmi poučeného pohledu na ně. To je důležité nejen pro propojování patristiky s dalšími vědními obory, které se studia tohoto období např. v jeho theologickém, filosofickém či historickém kontextu dotýkají.

Kniha však znalost těchto kontextů u čtenáře tiše předpokládá a zmiňuje je pouze mimochodem. Hlubší zasazení Origena, dalších patristických autorů a jejich myšlení do historického rámce by bylo podle mého názoru žádoucí, protože myšlení samotné není možné z historické situace a osobního příběhu myslitele abstrahovat. Organičtější propojení s historickým rozměrem by ještě lépe osvětlilo důrazy, na něž se tyto autoři zaměřili, a umožnilo by lépe porozumět soudům, k nimž nakonec dospěli. Tato absence však recenzovaný svazek nediskvalifikuje.

Přestože tato drobná recenze nemůže poskytnout úplný obraz celé řady témat, která Lenka Karfíková za pomoci patristických autorů otevírá, může snad být čtena jako pozvání čtenářům, kteří chtějí společně s Augustinem „znát Boha a duši, nic jiného“.

David Vopřada